

Trestněprávní a kriminologické aspekty kontroly extremismu: Retrospektivní exkurs do problematiky trestných činů

Autor: JUDr. Aleš Zpěvák

Úvod

Snahou překládaného článku je osvětlit problematiku retrospektivního a recentního vhledu do historie trestných činů (trestního práva) na území českých zemí. Pozornost je věnována těm nejelementárnějším fundamentům, tvořícím základy současného trestního práva. Z důvodu příliš širokého tématu nelze bohužel postihnout všechny fragmenty zvolené materie, proto se zaměříme na ty nejzásadnější.

I. Historický exkurs do problematiky trestných činů

Trestní právo bylo v raně feudálním státě do značné míry závislé na zvycích a obyčejích předstátní společnosti. Obyčeje byly ve většině případů aplikovány v zájmu šlechty a státu. Jejich význam získal na síle odmítnutím zákoníku Karla IV., který přísně zakazoval přísné tresty na soudech feudálů.¹ Tyto obyčeje a zvyky byli vykonávány dle společenského postavení pachatele a při výměře trestu. Přežitky společnosti předstátní společnosti se projevují i v systému a způsobu výkonu jednotlivých trestů. Je to na prvním místě přežívající trest kamenování (doložen je ještě ve Statutech Konrádových), kdy delikvent byl usmrcen celou pospolitostí, osadou, účastníky trhu. Projevuje se však i v obecném ručení osady, dříve zřejmě rodu, za trestný čin spáchaný na jejím území.² Též v soukromém charakteru trestního práva nacházíme stopy předstátních přežitků. Na prvním místě se jedná o soukromou mstu, která je omezována placením peněžní náhrady za způsobenou škodu nebo výkupem z krevní msty. Zabití není chápáno jako útok proti společnosti či státu, ale jako narušení a poškození soukromého zájmu. Mezi typický příklad soukromé msty řadíme ordál soudního souboje, kdy se mezi sebou utkával vrah a jeho žalobce, kterým byl nejbližším příbuzným zavražděného. Ten kdo se vyhýbal soudního souboji, mohl uprchnout před mstou protivníka do kaple sv. Václava či měl možnost se uchýlit pod ochranu české královny, vlastní ženy.

Systém trestů v dnešním slova smyslu naše právo neznalo. Pokusil se o něj jen Koldín v městském právu, který j dělí na tresty právem stanovené (poete ordinariae) a uložené dle uvážení soudců (poete extraordinariae). Městské právo užívalo jako tresty ztrátu cti, vypovězení, vězení dočasné či doživotní, trest smrti, tresty peněžité. V poslání trestu převažoval stále ještě odstrašující účel, jeho smyslem byla pomstěna pachateli. Z majetkových trestů byly užívány pokuty různé

¹ Blíže viz VLČEK, Eduard. *Dějiny trestního práva v českých zemích a v Československu*. Brno: Masarykova univerzita, 2007. ISBN 8021040564; s. 3-9; dále též ADAMOVÁ, Karolina; SOUKUP, Ladislav. *Prameny k dějinám práva v českých zemích*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2004. ISBN 80-86898-04-0.

² MALÝ, Karel. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 3. doplněné vydání. Praha: Linde, 2003. ISBN 80-7201-433-1; s. 143.

výše a zejména trest konfiskace majetku ve prospěch panovníka. Teprve v roce 1608 se zřekl Rudolf II. tohoto práva, avšak hned po Bílé hoře byl jeho majestát zrušen.³

V období feudálního absolutismu bylo založeno trestní právo na území českých zemí zejména na právní úpravě stavovské, která odpovídala potřebám absolutistického státu. Platilo tu zejména právo městské, jež bylo součástí Koldínova zákoníku⁴ z roku 1579. Trestní právo bylo dále obsaženo v Obnoveném zřízení zemském, českém i moravském, kdy trestem smrti, konfiskací majetku či ztrátou cti se trestala řada deliktů, jež byly politické povahy (urážka panovníka – *crimen laese majestatis*).

Trestní zákoník Josefa I. z roku 1707 měl povahu vůči výše uvedeným normám pouze subsidiární. Tradice starého českého práva byla narušena až tereziánským zákoníkem, který toto tradiční právo zcela nahradil. *Constitutio Criminalis thesariana* vycházela z Josefiny a navazovala na trestní právo rakouské, tzv. *Ferdinandeu* (*Constitutio Criminalis Ferdinanda* z roku 1656 – vydaná za Ferdinanda III.).⁵ Tereziánský zákoník i přes svou snahu zůstal zákoníkem zaostalým, který zachovával *de facto* všechny nedostatky feudálního konceptu trestního práva. Hlavním elementem Tereziánské trestní práva bylo zejména potrestání pachatele a to formou msty na odsouzeném. Úspěšnějším nástupcem Tereziánského zákoníku, který byl značně ovlivněn osvícenskou filozofií a zcela odpovídal potřebám nastupujícího měšťanstva, byl zákoník Josefa II z roku 1787, jenž byl oficiálně nazýván *Všeobecným zákoníkem o zločinech a trestech* na ně. Předlohou nebo spíše inspirací byl spis Caesara Beccaria⁶ „*Dei delicti e delle pene*“ (O zločinech a trestech), stejně tak i spisy Josefa Sonnenfelse⁷. Mezi hlavní klady tohoto zákoníku řadíme především jeho úplnost, stručnost, humánnost trestů⁸ a technickou dokonalost. Při ukládání trestu vycházel z principu úměrnosti mezi společenskou nebezpečností trestného činu a přísností uloženého trestu. Po Josefově smrti byl však roku 1795 znovuzaveden trest smrti pro trestný čin velezrady či pokusy o ni.

³ MALÝ, Karel. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 3. doplněné vydání. Praha: Linde, 2003. ISBN 80-7201-433-1; s. 148. Dále viz VOJÁČEK, Ladislav; SCHELLE, Karel; KNOLL, Vilém. *České právní dějiny*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008. ISBN 978-80-7380-127-4; s. 487.

⁴ Koldínův zákoník, vydaný pod názvem *Práva městská království českého*, je kodifikací městského práva, jejímž autorem byl Pavel Kristián z Koldína, učitel-rector na pražských školách. Roku 1569 byl hotov definitivní návrh jeho díla „*Práva městská království českého*“. Protože do něj Koldín nepřejal nic z magdeburského práva, severní města, která se magdeb. právem řídila, zákoník odmítala.

⁵ MALÝ, Karel. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 3. doplněné vydání. Praha: Linde, 2003. ISBN 80-7201-433-1; s. 197. Viz blíže VOJÁČEK, Ladislav; SCHELLE, Karel. *Repetitorium českých právních dějin do roku 1945*. Ostrava: KEY Publishing, 2008. ISBN 9788087071694.

⁶ Ceasare, markýz Beccaria (15. března 1738, Milano – 28. listopadu 1794, Milano) byl italským aristokratem, filozofem a ekonomem. Ve svém pojednání „*O zločinech a trestech*“, odmítl trest smrti. Vycházel z teorie společenské smlouvy a zastával tezi, že trest neznamená odplatu, nýbrž že má význam výchovný, odstrašující a ochranný. Beccaria odmítal přísahy i mučení a zastával racionalistické zásady pro stanovení trestu. Svým postojem silně ovlivnil Jeremy Bentham a jeho utilitarismus.

⁷ Josef, svobodný pán ze Sonnenfelsu (1733 v Mikulově – 1817 ve Vídni), byl právníkem a filozofem, oblíbeným rádcem císaře Josefa II. Vycházel ze zásady, že jedině ve spojení osvícenství s vědou je možno zdokonalit právní systém, hospodářství a kulturu. Jeho přičiněním bylo zrušeno útrpné právo.

⁸ Zákoník zamezoval kruté tresty na těle odsouzeného. Trest smrti byl ponechán jen pro řízení v případě výjimečného stavu.

Roku 1796 byla zvláštní komisí předložena nová osnova trestního zákoníku. V témže roce pak byla vyhlášena jako Západohaličský trestní zákoník pro Západní Halič a po určitých úpravách 3. září 1803 i pro ostatní monarchii (vyjma Uher). Zákoník se nazýval Zákoník o zločinech a těžkých policejních přestupcích.⁹ Zákoník tvořily dvě části. První část pojednávala o zločinech a druhá o přestupcích. Jednalo se o vynikající dílo, které ovlivnilo vývoj trestního práva na našem území až do roku 1949, neboť trestní zákoník vydaný roku 1852 byl de facto pouhou jeho novelizací. Zákoník vynikal svoji obecností, přehledností a přesností jednotlivých formulací.

Základním kamenem rakouského respektive československého trestního práva se stal trestní zákon ze dne 27. května 1852 č. 117 ř. z., o kterém jsme hovořili výše, a který je řadou odborníků považován za novelu Zákoníku o zločinech a těžkých policejních přestupcích z roku 1803. Od tohoto zákoníku se však liší zejména tím, že obsahoval pouze právo hmotné. Procesnímu právu byla ponechána zvláštní úprava. Další významnou odlišností bylo rozlišení zločinu, přestupu a nově přečinu. Obsahem nového zákoníku byl též uvozovací patent, který ve svém článku I. zavádí tzv. „celoříšskou“ platnost zákoníku.

Vedle trestního zákoníku byla postupně vydávána řada dalších norem, reagujících na změněnou politickou situaci.¹⁰ Vedle tzv. prügelpatentu¹¹ (č. 96/1854 ř. z.) byl vydán zákon o policejním dohledu (č. 108/1873 ř.z.). V osmdesátých letech vyvrcholila perzekuce dělnictva vydáním tzv. protisocialistických zákonů. Byl to zákon č. 98/1886 ř. „O soudnictví ve věcech trestních, jež se zakládají na snahách anarchistických“ a zákon č. 134/1885 ř. z. proti obecně nebezpečnému užívání třaskavin. Smyslem zákonů bylo zastrašit dělnictvo a potlačit individuální teror. Hlavním účelem zákona č. 98/1886 ř. z. pak bylo vyloučit porotní soudy z rozhodování o politických deliktech. Platnost zákona byla omezena jen na tři roky a nebyla obnovena.¹²

Páteří československého trestního práva, jak již bylo uvedeno výše, se stal trestní zákoník z roku 1852 v novelizovaném znění k 28. říjnu 1918 a současně s ním původně uherské trestní normy. Nevšední situace nastala pro slezské Hlučínsko, kde do počátku roku 1920 platilo německé právo. Při recepci habsburských monarchistických předpisů byly odstraněny pasáže, které odporovali nově vzniklému republikánskému zřízení na území Československa. Takto vzniklé trestní právo na území nového státu nebylo bezchybné, tyto nedostatky však byly postupně odstraňovány. Pro upevnění demokratického charakteru státu mělo velký význam vydání zákona č. 309 Sb. z. a n. v roce 1921, „proti útisku a na ochranu svobody ve

⁹ MALÝ, Karel. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 3. doplněné vydání. Praha: Linde, 2003. ISBN 80-7201-433-1; s. 199. Viz též VLČEK, Eduard. *Dějiny trestního práva v českých zemích a v Československu*. Brno: Masarykova univerzita, 2006. ISBN 80-210-405-64.

¹⁰ Blíže viz SCHELLE, Karel. *Význam roku 1848 pro vytvoření moderního státního aparátu*. Ostrava: KEY Publishing, 2008. ISBN 978-80-87071-99-1.

¹¹ Výpraskový patent, oficiálně Císařské nařízení, jímž se vydávají předpisy o výkonu opatření a nálezů politických a policejních úřadů.

¹² MALÝ, Karel. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 3. doplněné vydání. ISBN 80-7201-433-1; s. 286. Blíže k problematice viz též ADAMOVIČ, Karolína. *Prameny k českým právním dějinám*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2004. ISBN 80-86898-04-0.

shromážděních“. Tento zákon byl presentován jako předpis zamezující teror osob, narušujících zákonné veřejné akce politických stran. Zákon měl tedy garantovat a chránit osobní a shromažďovací svobodu občanů.

Nejvýznamnější novou trestněprávní normou vydanou v ČSR ve dvacátých letech byl zákon na ochranu republiky č. 50 Sb. z. a n. z roku 1923. Zaplňoval mezeru v prvním řádu, který zatím postrádal ustanovení o ochraně československého státu a jeho ústavních představitelů. By projednáván v únoru a v březnu 1923 po atentátu na ministra financí Aloise Rašína.¹³ Zákon chránil skupiny obyvatel a jednotlivců tak, že ukládal tresty za posuzování k násilnostem a zášti vůči pro jejich jazyk, rasu a náboženství. Obzvláště se pak trestalo hanobení republiky, národa nebo národní menšiny. Jednalo se o historický první ustanovení, týkající se rasově motivovaných trestných činů. Další verze trestního zákona měla více než 400 paragrafů. Nicméně nebyla parlamentem projednávána pro nesouhlas konzervativců, kteří poukazovali na finanční dopad reformy a nutnost zabývat se naléhavějšími otázkami.

Přijetím Mnichovského diktátu došlo k významným změnám též na poli trestního práva. Dosavadní demokratické zásady českého trestního práva zanikly pod vlivem hitlerovského Německa. Trestní zákoník zůstal sice v platnosti, avšak jeho povaha byla pouze formální. Na území okleštěného Československa (v této době již Protektorátu Čechy a Morava) začalo platit též německé trestní právo.

Základem rasového zákonodárství na území protektorátu se staly německé norimberské zákony z 15. září 1935. Šlo o zákony o říšské vlajce, o říšském občanství a o ochraně německé krve a německé cti. Zákon o říšském občanství stanovil, že říšským občanem je pouze státní příslušník „německé nebo druhově příbuzné krve“, který dokazuje svým chováním, že je ochoten a schopen věrně sloužit německému národu a říši. První nařízení k zákonu o říšském občanství ze dne 14. listopadu 1935 stanovilo, že „židem je ten, kdo pochází přinejmenším od tří prarodičů plně židovských“. Zákon o ochraně německé krve a německé cti pak zakazoval sňatky mezi Židy a státními příslušníky „německé a druhově příbuzné krve“.

V poválečném období, tj. roku 1950 byl přijat trestní zákoník nový. Po téměř sto letech se jednalo o novou právní úpravu, která byla do velké míry poznamenána novým politickým režimem. Významnost zákoníku spočívala ve skutečnosti, že nově obsahoval trestné činy rasově motivované.¹⁴ Mezi tyto rasově motivované trestné činy patřila zejména: podpora a propagace fašismu a podobných hnutí, útok proti skupině obyvatel, hanobení národa a rasy a v kvalifikované skutkové podstatě též ublížení na zdraví. Novela zákoníku č. 63/1956 zakotvovala pouze výši trestu odnětí svobody u některých z výše uvedených rasově motivovaných trestných činů.

Pod vlivem ideologie a přijetí nové Ústavy z roku 1960 bylo rozhodnuto o přijetí nového trestního zákoníku, jehož obsahem by bylo vhodnější ideologické

¹³ MALÝ, Karel. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 3. doplněné vydání. Praha: Linde, 2003. ISBN 80-7201-433-1; s. 413.

¹⁴ Do roku 1950 existovala pouze jediná úprava v již zmíněném zákoně na ochranu republiky.

pozadí pro tehdejší dobu: Byl přijat 29. listopadu roku 1961. Stejně jako v zákoně z roku 1950 i v tomto zákoně byla upřednostňovány zájmy státu před zájmy jednotlivce, tomu též odpovídala posloupnost trestných činů.¹⁵ Zvláštní část zákona tak ve svém úvodu zakotvovala trestný čin velezrady nebo například rozvrácení republiky. V § 198a byl nově upraven trestný čin podněcování k národnostní a rasové nenávisti (od roku 1992), v § 259 upravoval genocidium a od 1. srpna roku 1990 též trestný čin persekuce obyvatelstva (dle § 261a). Při novelizacích trestního zákona č. 140/1961 Sb., docházelo u kvalifikovaných skutkových podstat některých trestných činů k přidání ustanovení o rasovém motivu. Bylo tomu tak např. v roce 1995, kdy u § 219 odst. 2 bylo přidáno písmeno g), zakotvující vraždu na jiném pro jeho rasu, příslušnost k etnické skupině, národnost, politické přesvědčení, vyznání nebo proto, že je bez vyznání. Obdobná situace nastala v roce 1990 s § 222 odst. 2 písm. b) a těžkým ublížením na zdraví spáchaným na jiném pro jeho politické přesvědčení, národnost, příslušnost k etnické skupině, rasu, vyznání; poškozováním cizí věci (§257 odst.) v roce 1990 či vydíráním v roce 1994.

Trestní zákon č. 140/1961 Sb., který byl používán od 1. ledna 1962, doznal cca 70 novelizací. Od 1. ledna 2010 byl nahrazen novým trestním zákoníkem (zákonem č. 40/2009 Sb.), jenž výrazně mění české trestní právo a výrazně ho též modernizuje.

Již v roce 1996 vypracovala komise pro rektifikaci trestního práva hmotného podkladový materiál pro zpracování věcného záměru reformy trestního práva, ve kterém definovala základní cíl rektifikace: „*Zásadně nové legislativní zpracování trestního práva hmotného bude vycházet z tradiční ochranné funkce tohoto odvětví, jakož i z osvědčených trestněprávních zásad, charakteristických pro demokratický stát. Jde zejména o následující zásady: žádný trestný čin, žádný trest bez zákona, pomocná úloha trestní represe, neodvratitelnost trestu, zákaz retroaktivity k tíži pachatele, individuální trestní odpovědnost fyzických osob, trestní odpovědnost právnických osob, odpovědnost za zvinění, přiměřenost trestu. Novou kodiaci trestního práva hmotného by měli být vytvořeny i předpoklady pro zjednodušení a zefektivnění trestního řízení, při respektování jeho základních zásad.*“ Od roku 2003 byl na Ministerstvu spravedlnosti dokončován vrh nového trestního zákoníku. Vládní návrh nového trestního zákoníku. Vládní návrh nového trestního zákoníku byl dne 21. 7. 2004 předložen Poslanecké sněmovně, která však tento návrh neschválila. Po změnách a doplňcích byl návrh nového trestního zákoníku schválen na pomezí let 2008 až 2009 oběma komorami Parlamentu. Trestní zákoník nabyl účinnosti od 1. 1. 2010.¹⁶

Nový trestní zákoník též reflektuje nárůst rasové nesnášenlivosti v recentní společnosti. Rasové pohnutky jsou obsaženy i v nových skutkových podstatách trestných činů. Takovým trestným činem je například *porušení tajemství listin a jiných dokumentů uchovávaných v soukromí* (§ 183 odst. 3 písm. b) TZ); *útok proti lidskosti* (§ 401 odst. 1 písm. e,f)) či *apartheid diskriminace skupiny lidí* (§ 402 odst. 1 a 2 TZ).

¹⁵ KUKLÍK, Jan. *Vývoj československého práva 1945-1989*. Praha: Linde, 2009. ISBN 978-80-7201-741; s. 409.

¹⁶ VANTUCH, Pavel. *Nový trestní zákoník* [online]. 21. 10. 2009 [cit. 6. října 2011]. Časopis Právní rádce. Dostupné z WWW: <<http://pravniradce.ihned.cz/c1-38730700-novy-trestni-zakonik-c-40-2009-sb>>.

Nový trestní zákoník obsahuje problematiku rasového motivu i v kvalifikovaných skutkových podstatách těch trestných činů, které byli zakotveny již v zákoníku z roku 1961, avšak ve své době rasový motiv neobsahovaly. Jedná se především o trestné činy zbavení osobní svobody, omezení osobní svobody, zneužití pravomoci úřední osoby, zavlčení, urážka mezi vojáky násilím nebo pohrůžkou násilím, urážka vojáka stejné hodnosti násilím nebo pohrůžkou násilím, porušování práv a chráněných zájmů vojáků stejné hodnosti, porušování práv a chráněných zájmů vojáků podřízených nebo s nižší hodností. Do ustanovení, jež se týkají přitěžujících okolností, byla zcela po právu zařazena pohnutka rasová, nábožensky, etnicky, třídně či jinak motivovaná. Trestní zákoník č. 40/2009 Sb. byl od doby, kdy vstoupil v platnost, novelizován. Touto novelou byl zákon č. 306/209 Sb., kterým se mění zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník. Novela se týkala věkové hranice pro různé úkony a situace, která byla zákonem č. 41/2009 Sb. snížena z dosavadních 15 let na 14 let, a ještě před nabytím účinnosti změny se opět vrátila zpět na 15 let. Touto novelou byly zpřísněny tresty v ustanoveních níže uvedených rasově motivovaných trestných činů. Jedná se o § 149 odst. 4 („*Mučení a jiné nelidské a kruté zacházení*“); § 170 odst. 3 („*Zbavení osobní svobody*“); § 382 odst. 4 („*Porušování práv a chráněných zájmů vojáků stejné hodnosti*“); § 383 odst. 4 („*Porušování práv a chráněných zájmů vojáků podřízených nebo s nižší hodností*“) Trestního zákoníku.

Vnitrostátní legislativa je ve svém vývoji vždy ovlivněna mezinárodní právní úpravou. Ani v případě českého trestního práva se nejedná o výjimku. Elementárním základem mezinárodní úpravy, která je vtělena do českého trestního práva, je zejména Charta Organizace spojených národů, přijatá 26. června 1945 v San Francisku zástupci padesáti států včetně Československa. Hlavní snahou a cílem tohoto dokumentu bylo prohloubení základních lidských práv a svobod na základě rovnosti bez ohledu na rasu, pohlaví, jazyk, náboženské vyznání atd. Dalším významným dokumentem přijatý na mezinárodní úrovni byla Všeobecná deklarace lidských práv z 10. prosince roku 1948. Významným dokumentem na lidskoprávní úrovni je dále Úmluva o odstranění všech forem rasové diskriminace (č. 95/1974 Sb.), která je jako rezoluce Valného shromáždění OSN závazná. Tuto mezinárodní úmluvu přijalo Valné shromáždění OSN dne 21. prosince 1965 a Československá socialistická republika ji podepsala dne 7. března roku 1966. Dalším významným dokumentem byla Mezinárodní úmluva o potlačení a trestání zločinu apartheidu (č. 116/1976 Sb.) či například Mezinárodní pakt o občanských a politických právech. Ochrana na regionální úrovni zajišťuje např. směrnice Rady 2000/43/ES proti rasové nesnášenlivosti či Rámcové rozhodnutí o boji proti některým formám a projevům rasismu a xenofobii prostřednictvím trestního práva 2008/913/SVV. Významným dokumentem je též dokument přijatý Radou Evropy, a to Evropská úmluva o ochraně národnostních menšin (č. 96/1998 Sb.), jejímž obsahem je závazek smluvních států k přijetí efektivních nástrojů pro ochranu rasově diskriminovaných osob.

Shrnutí

Trestní právo na území českých zemí prošlo značným vývojem. Ve feudálních dobách neexistovaly právní normy, tak jak je známe dnes, ale vztahy společnosti se řídily právem obyčejovým. Podoba práva se však postupem času transformovala z práva obyčejového do celých kodifikací a postupně do celých právních sbírek. Tato změna pohledu na trestní právo je úzce spojena s vývojem celé společnosti, potřebností existence právních souborů, které již písemně dokumentovaly, jaké jednání je trestné a jaké ne. Jedním z nejdůležitějších přínosů vývoje trestního práva je také změna v koncepci trestního práva a v důležitosti chráněných zájmů. V současnosti již není na první místo kladena ochrana státu, ale zcela správně ochrana lidského života a zdraví jednotlivce.

Abstrakt

Cílem článku je podat ucelený přehled o vývoji tohoto trestněprávního odvětví v různých historických obdobích od středověku až do novověku. Článek popisuje vývoj trestního práva od dob předstátní společnosti až po současnost.

Klíčová slova

Trestní právo, trestný čin, trest, pramen práva, feudalismus, středověk, trestní zákoník